

УДК 282 : 261.7 (477)

М. В. Шкрібляк,
докторант кафедри релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича

ЗАПРОВАДЖЕННЯ УНІЇ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ДОСВІД ЛЬВІВСЬКОЇ ТА ПЕРЕМИСЬКОЇ ЄПАРХІЙ

У статті проаналізовано та витлумачено специфіку реалізації унійного проекту, на теренах Львівської та Перемиської єпархій, підготовленого православними ієрархами разом із урядом Речі Посполитої, який їм вдалося реалізувати через відсутність власної державності України та посилення чужоземного церковно-релігійного і суспільно-політичного впливу.

Ключові слова: Уніатська (Українська греко-католицька церква), Львівська єпархія, Перемиська єпархія, унія, єпископат, ієрархія, схизма.

Введение унии на Правобережной Украине: опыт Львовской и Перемиской епархий

В статье проанализировано и истолковано особенности реализации унийного проекта на территории Львовской и Перемиской епархий, подготовленного православными иерархами и правительством Речи Посполитой, который им удалось реализовать в связи с отсутствием собственной государственности Украины и усиление чужеземного церковно-религиозного и общественно-политического влияния.

Ключевые слова: Униатская (Украинская греко-католическая церковь), Львовская епархия, Перемиская епархия, уния, епископат, иерархия, схизма.

The establishment of union of Right bank Ukraine: the experience of Lviv an Peremyshl eparchies

The article analyzes the specifics of union project realization on the territory of Lviv and Peremyshl eparchies, introduced by orthodox hierarchs and the authorities of Polish–Lithuanian Commonwealth. The author proves that the project was successfully achieved due to absence of state and the increase of foreign church, religious, and political influence.

Keywords: uniates (Ukrainian Greek-Catholic Church), Lviv eparchy, Peremyshl, union, bishop, schism.

Україна належить до тих не багатьох держав, де офіційна політична влада неодноразово належала чужинцям, а церковно-релігійне

життя залежало від чужоземних релігійних центрів, що, безперечно, наклало свій відбиток на становлення і розвиток церковно-релігійних традицій в Україні, перманентність якого потенціє атмосферу ідейно-еклезіологічних і навіть догматично-канонічних суперечностей між різними християнськими церквами й понині.

Як наслідок цих неузгодженостей постає псевдопроблема штучного осучаснення, зокрема унійної проблематики, яка приховує у собі негативні тенденції, що, зрештою, відволікає від пошуку історичної правди і, в свою чергу, дестабілізує векторність еволюційних змін еклезіологічних і духовно-культурних і політичних пріоритетів українського народу, в основу яких має бути покладено розуміння прописної істини: Рим нам – не тато, а Москва – не мати! До того ж даються взнаки й стереотипи політичного мислення, політико-ідеологічна заангажованість як українських, так і московських політиків, їхні амбіційні прагнення відновити кожен свою «історичну» справедливість.

Отже, актуалізація історичних подій «грізного сімнадцятого століття», що мали значний суспільно-політичний і церковно-релігійний резонанс і суттєво позначилися на історичній долі Української церкви (Київської митрополії), об'єктивно детермінована і дає підстави вважати заявлену у статті тему дослідження актуальною. До того ж, її результати можуть слугувати теоретичним заповненням лакун з церковної історії та політології релігії, які все ще існують у вітчизняній історіографії з унійної проблематики та між церковного діалогу.

Мета дослідження полягає в тому, щоби на основі всебічного аналізу історичних реалій (джерельна база) та доступного історіографічного матеріалу реконструювати хронологічну канву, а відтак проаналізувати процес запровадження унії на Правобережній Україні (на прикладі Львівської та Перемиської єпархій).

Коли, внаслідок Андрусівського договору 1667 р. Лівобережжя опинилося під владою московського царату, а головне, коли гетьман Іван Самойлович разом із своїм сватом Гедеоном Святополком-Четвертинським змусили Київську митрополію 1686 р. підкоритися Московському патріарху, різко збільшився тиск на православні єпархії Правобережної України з боку католицької Речі Посполитої. З огляду на власну державницьку політику, польський уряд мав на це право, оскільки бачив як Москва відчайдушно намагалася встановити контроль над православними посполитими. Православні єпархії Правобережної України їй були потрібні передусім для підсилення політичного тиску на Варшаву.

Історики не фіксують, коли польський уряд починає переговори з Перемиським і Львівським єпископами у справі унії. Проте добре ви-

дно, що активізація цього процесу припадає на другу половину XVII ст. У той час Київським митрополитом (уніатським) був Гавриїл Коленда (1665–1674 рр.). Цей період характерний планомірним процесом повернення позицій Української греко-католицької церкви, що були втрачені в результаті російсько-польської війни. За часів пастирського служіння митрополита Григорія та його наступника Кипріяна Жоховського (1674–1693 рр.) увірена їм Церква не лише відродилася, а й розширила свою інфраструктуру і зміцніла внутрішньо. Поза будь-яким сумнівом, найважливішим її досягненням була унія двох Правобережних єпархій Київської митрополії: Перемиської (1691 р.) і Львівської (1700 р.).

Відомо, що у постберестейський період лише ці дві єпархії залишалися православними і унійний вплив на їхній території був мінімальний, якщо не брати до уваги поодинокі спроби настановити на єпископську кафедру Перемишля ієрарха з греко-католиків. Натомість внутрішнє церковне життя Львівської єпархії ускладнювали самі ж православні. Тут за православному єпископську кафедру м. Львова велася непримиренна боротьба між Свято-Успенським братством і партією, яку підтримував король. Конфлікт почався з моменту вибору Львівським єпископом Євстахія Свистильнецького (1668–1676 рр.), проігнорувавши ставлеником від польської шляхти Іваном Шумлянським (чернець ім'я – Йосип) [20, с. 18]. Аби не ускладнювати суспільно-релігійної ситуації, король погодився з вибором братчиків, а Йосипу Шумлянському радив почекати. Водночас свою прихильність до Шумлянського він засвідчив привілеєм, у якому визнавав його вибір в єпископи. Проти затвердження Шумлянського єпископом і навіть його чернечого постригу виступав і сам Київський митрополит Антоній Винницький (1676–1679 рр.) [3, арк. 9]. А тому Йосип Шумлянський зайняв єпископську кафедру м. Львова лише після смерті єпископа Євстахія.

10 березня 1675 р. Ян III Собеський (1674–1696 рр.) привілеєм, виданим у Брацлаві, призначив його адміністратором Київської митрополії. У королівському універсалі за цим ієрархом закріплювалося право адміністративного та церковно-релігійного впливу на Перемиську, Луцьку, Мстиславську та навіть Чернігівську єпархії [8, арк. 1]. Остання у результаті Андрусівського перемир'я між Московією і Річчю Посполитою підпала під політичний протекторат московського царя [2; 10, с. 470].

Отже єпископ Йосип Шумлянський (1676–1708 рр.) одержав деюре величезні повноваження від світської влади. Однак перед ним

постало головне завдання, як надати їм канонічного підґрунтя. Для цього він звернувся до Московського патріарха Йоакима¹ (1674–1690 рр.) з проханням, щоб той підніс Львівську єпископію до рівня митрополії [23, с. 246]. З цим завданням Львівський владика відправив делегата в Москву [2; 10, с. 276]. Реакція уряду Речі Посполитої на дії Йосипа Шумлянського була своєчасною і досить таки радикальною. 3 серпня 1678 р. в Жовкві Ян Собеський відкликав універсал, яким закріплював за Шумлянським право адміністратора Київської митрополії і надав такий же привілей довічно Київському митрополиту Антонію Винницькому. Змінити своє рішення не на користь Шумлянського польського монарха заохочував Іван Винницький ставленник на Перемиську кафедру. Сучасний історик Б.Балик стверджує, що Іван Винницький (згодом єпископ Інокентій), хоч і був братом православного митрополита Антонія, однак давно (служачи в королівському війську) виявляв прихильність до унії [13, с. 6–62]. Отже, вдатися до такого кроку короля спонукала не лише непослідовна поведінка Львівського єпископа, а й прагнення обсадити Перемиську єпархію людиною, яка би змагала до унії. Зрештою, король добре знав, що закріплюючи до смерті Київську митрополію за Антонієм Винницьким, він нічого не втрачає, а скоріше навпаки на деякий час забезпечить status quo. Адже, з одного боку, митрополит Антоній був доволі літнім архієреєм, а з іншого боку, король отримував компенсацію від його брата Інокентія Винницького (єпископа Перемиського), що була еквівалентною до ціни переведення Перемиської єпархії на унію.

Так і сталося. Виявивши в Іванові Винницькому непідробну схильність до унії, король призначає його єпископом Перемиської кафедри (1679–1700 рр.). У власних планах король анітрохи не помилився. А вже наступного року у вісімдесятирічному віці митрополит Київський Антоній помирає. По його смерті, Ян Собеський тут же підтверджує повноваження адміністратора Київської митрополії за Львівським єпископом Йосипом Шумлянським, заохочуючи цим самим його до запровадження унії у Львівській єпархії. Тим часом

¹ Майбутній Патріарх Московський Йоаким подвизався у Межигірському монастирі, де і прийняв чернечий постриг, тому він був непогано ознайомлений з церковно-релігійним життям у Київській митрополії. І. Огієнко характеризує Йоакима як людину твердого характеру, честолюбиву і водночас недалеку. В основу цього портрета український церковний історик поклав самооцінку першоєрарха Московської церкви: «Аз, государь не знаю ни старья веры, ни новья, но что велят начальницы, то и готов творити и слушати их во всем». Див.: Огієнко І. Українська Церква. Нариси з історії Української православної Церкви. – К., 1993. – С. 181.

Іван Винницький, приймає чернечий постриг і стає єпископом Перемиської кафедри (в тозеіменитстві Інокентій). Офіційну заяву про готовність перевести увірену йому єпархію на унію за умов, що йому передадуть маєтності Київської митрополії та Львівського єпископства, а також якщо папа погодиться виплачувати йому довічно субвенції, Львівський єпископ зробив перед папським нунцієм ще 1677 р. [11, с. 100; 17, с. 111]. Склавши особню присягу на вірність Римському папі та польському королю, він пообіцяв розпочати реальні кроки з впровадження унійного проекту в єпархії. Проте від того моменту, коли Йосип Шумлянський дав обіцянку перед вищою духовною та світською владою Польщі щодо подальших унійних кроків, минуло більше двох десятиліть.

Отже, залишалось проголосити унію публічно та подбати про переведення власної єпархії на католицьке сповідання віри. Справа була нелегка. Першим і реально значущим кроком Йосипа Шумлянського у справі переведення Львівської єпархії на унію стало створення гуртка під його ж керівництвом. Окрім єпископа Львівського, до нього входили: єпископ-номінант (у літературі часто зустрічається як «наречений» (номінант – М.Ш.) Перемиський Інокентій Винницький, ігумен Ліснянського монастиря Сильвестр Тваровський, Унівський архімандрит Варлаам Шептицький. Членами гуртка були також п'ятеро досить впливових світських людей, – членів православних братств: Корендович, Журавський, Мокрицький, Кручкевич і Тарнавський [12, с. 22–23]. Основним завданням гуртка стала пропаганда й агітація за перехід на унію. Це можна підтвердити тим, що 1677 р. Львівський єпископ звернувся до польського уряду із заявою, в якій він декларував напрацьовані гуртком основні форми та методи роботи, які мали б, на його думку, забезпечити успішну реалізацію унійного проекту. [2; 4, с. 39; 164, с. 422–424]. Робота гуртка виявилася доволі результативною. Його члени так повели пропагандистську роботу, що майже цілком стерлася різниця між православними і уніятами. Такі властиві для тієї доби терміни як «унія», «діз'унія», «схизма», як зазначають історики, «зовсім пропадають з адміністративного лексикона майже до половини XVIII ст.»¹ [11, с. 100].

Зауважимо, що окремі історики, наприклад, В. Климов, з'ясовуючи причини переходу православних західноукраїнських єпархій на унію, стверджує, що одним із чинників запровадження унії на теренах цих єпархій було те, що «на боці захисників православ'я і української на-

¹ Правопис збережено.

родності лишилися міщани, дрібна українська шляхта – слабка, деморалізована, бідна, нерідко малограмотна, за психологією і побутом близька до селянства» та й саме парафіяльне православне духовенство виглядає в його очах байдужим до захисту православ'я [15, с. 191].

Здійснений аналіз джерел та новіших історичних розвідок дає підстави з такими судженнями погодитися лише частково. Православні все ж таки не чинили своєрідний опір унійним планам. Міжконфесійне протистояння загострювалося і участь православних у цьому русі доволі очевидна, про що свідчить спроба скликати Люблінський екуменічний з'їзд (собор). Зібрання мало на меті виробити план заходів для мінімізації конфлікту, а можливо й об'єднання двох ворогуючих між собою конфесій. У врегулюванні конфесійного протистояння ще більше був зацікавлений король. А тому, 17 грудня 1679 р. король Ян Собеський видав універсал, в якому запрошувалися на з'їзд до Любліна делегати від церковних братств Уніатської церкви та православних Ставропігій. З'їзд призначався на 24 січня 1680 р. Король покладав на нього особливі надії, оскільки він розглядався як спроба і початок діалогу між уніатами та православними, що мав перерости у засіб унійного поєднання для західноукраїнських єпархій.

Незважаючи на важливість цього заходу, в історіографії немає єдиної точки зору, хто мав представляти православну сторону на з'їзді. Наприклад, В. Антонович у розвідках про церковні відносини в Україні-Русі наголошує на тому, що «межи тими, які появили ся на з'їзді, не бачимо не лиш імени Шумлянського, але й ні одного з його товаришів»¹ [11, с.97]. Інший церковний історик, М. Коялович пише, що православну делегацію на з'їзді у Любліні представляли намісник Могилівського монастиря Волчацький та багато священників, які прибули туди з поваги до короля [16, с. 429]. Від попередніх свідчень принципово відрізняється твердження сучасних дослідників унійної проблематики, зокрема у тих питаннях, що стосуються унії на Правобережній Україні, у даному разі – Львівській та Перемиській. Так, С. Сенік, стверджує, що «у Любліні зібралася вся уніатська ієрархія, протоархимандрит та чисельна делегація василіан, а з боку православних – єпископ Львівський Йосип Шумлянський та єпископ-номінант Перемиський Інокентій Винницький; кожен з них прибув з делегацією, в якій також було багато ігуменів» [21, с. 53]. За всієї поваги до В. Антоновича, у нас немає підстав недовіряти твердження цитованим вище дослідникам, хоча б тому. Що розвідки цього вченого. Хоч і

¹ Правопис збережено.

написані на широкій джерельній базі, однак історичні документи тенденційно підібрані, а висновки – пропагандистські.

Однак ні кількісний, ні якісний склад Люблінського з'їзду не мав особливого значення, оскільки відразу ж після його відкриття надійшов лист від короля, який вимагав згорнути роботу зібрання. Незважаючи на те, що не відбулося активного міжцерковного діалогу, сам факт підготовки з'їзду, як і сама ж зустріч уніатів і православних сприяли кращому порозумінню та ближчій співпраці обох сторін. Очевидно, що саме під час зустрічі у Любліні уніатському митрополиту Кипріяну та Львівському єпископу Йосипу вдалося переконати Перемиського єпископа Інокентія в доцільності переведення його єпархії на унію. Стверджувати це нам дозволяє той факт, що наступного, 1681 р., Інокентій Винницький, наслідуювши Львівського єпископа Йосипа, прибув у Варшаву, щоб вдруге підтвердити свою сповідь католицької віри. Перший раз він це зробив щойно після його призначення на Перемиську кафедру [19, с. 291; 23, с. 244–245]. На аудієнцію до короля єпископ Інокентій прибув не один, а з уніатським митрополитом Кипріяном і Львівським єпископом Йосипом. Цього ж року відбувся черговий Варшавський сейм, на якому Йосип Шумлянський, архімандрит Варлам Шептицький, ігумен Твардовський та єпископ Перемиський Інокентій Винницький (1677–1691 рр.) обговорили умови переведення унії на Правобережній Україні. Вони вимагали від короля пролонгувати рішення всіх декретів і привілеїв, виданих його попередниками на користь уніатів. Відповідно до умов, Київський митрополит мав обиратися кліром та вірянами всієї Речі Посполитої, а не окремими верствами суспільства, вищі церковні та монастирські посади мали займати тільки русини (українці). Учасники делегації також вимагали від короля резолюції, згідно з якою всі василіанські монастирі мали перейти під юрисдикцію правлячого архієрея тієї єпископії, на території якої вони розташовані. Водночас, в умовах унії містилися чіткі вимоги щодо церковного судочинства. У з'єднаних єпархіях суди над кліриками мали належати винятково вищій духовній владі. Особливий наголос робився на цілковитому збереженні східного обряду, про що, як зазначає І. Рудович, учасники переговорів «почеркнули з натиском» [20, с. 17].

Отже, і Перемиська, і Львівська єпархії відтепер знаходилися у руках таємних уніатів (для своїх вірян і підданого їм духовенства нижчого рангу). На час переведення Перемиської єпархії на унію тут налічувалося 3400 парафій і три мільйони вірян. Перехід цієї єпархії на унію проходив у декілька етапів. Важливим моментом було скликання єпископом Інокентієм з'їзду духовенства та світської громад-

ськості 3 квітня 1691 р. на Самбірський собор [12, с. 27]. Це зібрання поставило за мету довести, що унія – це справа рядового духовенства та простих вірян, і є актом цілком легітимним, який продиктований доброю волею вірян, а не примусом архієрея. Подібного роду собори відбувалися в Перемишлі та більшості міст, що належали до Перемиської єпархії. Л. Тимошенко, який досліджує процес переходу на унію окремих парафій, храмів та монастирів, головним чином у Дрогобицькому деканаті, стверджує, що опозиційності до унійних заходів єпископа Інокентія майже не було. Каменем спотикання стало хіба що нав'язування культу Йосафата Кунцевича та небажання поодиноких священників за богослужіннями згадувати папу Римського, а також при читанні Символу Віри промовляти: «і Сина» [22, с. 1].

Проаналізовані нами джерела засвідчують, що надто серйозної опозиційності до унійних ініціатив у Перемиській єпархії не було. Ускладнення у процесі переходу єпархії на унію додавало лише те, що певна частина її вірян і духовенства вже була уніатською. Перемиську кафедру посідав уніатський єпископ Іван Малаховський (1669–1691 рр.), який не мав наміру поступатися нею на користь колись православного владика Інокентія. Він підбурював вірян не проти унії, оскільки сам був уніатом, а проти єпископа-самозванця (перебіжчика з одного табору в інший заради вигідного становища). Як вихід, було прийнято рішення, згідно з яким єпископ Іоан мав перейти у Холм (Холмська кафедра на той час була не обсадженою). Проте владика Іван помер ще до переходу на нову кафедру.

У цьому контексті варто зауважити, що вірні Перемиської єпархії постійно домагалися, аби в Перемишлі резидували два єпископи – уніатський і православний. Їхнє прагнення неодноразово закріплювалися відповідними нормативно-правовими актами з боку королівської влади. Проте де-факто цього ніколи не було, хоча робилися часті спроби. Виняток становить хіба що доба Івана Малаховського та Інокентія Винницького, коли між владиками велася боротьба за єпископію. У «Перемишлянику» за 1852 р. читаємо: «отси походил нелад, згоршіння, нападенія, насилія і наїзди по добрах владичіх, діланніє то єдною, то другою стороною, прикази совсім противящіє собі так, що Перемишляне, а с ними всі другіє люди в єпархії і не знали, кому повиновати ся мали» [5, с. 35].

Отже, можна стверджувати, що унія у Перемиській єпархії остаточно утверджується наприкінці XVII – на початку XVIII ст., що внесло серйозні корективи у церковно-релігійне життя на Правобережній Україні. Переведення Перемиської єпархії на унію прискорило

цей процесі в сусідній Львівській і навіть Луцькій єпархії¹. Натомість підготовка до впровадження унії у Львівській єпархії тривала майже чверть століття. Проводилися тривалі соборові засідання. Наприклад, Львівський собор, скликаний на вимогу короля [4, арк. 1], у зв'язку з опозицією чотири рази переривав свою роботу. Почався він у Успенській церкві 16 грудня 1694 р., а завершився 19 грудня у Свято-Юривській церкві [20, с. 36–39]. Головною перешкодою на шляху до її публічного впровадження, окрім особистих розрахунків місцевого єпископа, безперечно, стояло ставропігійне братство.

Незважаючи на всю складність ситуації, Йосип Шумлянський 25 квітня 1700 р. скликав духовенство своєї єпархії до Свято-Юривської церкви на погоджувальну нараду, де публічно заявив про переведення Львівської єпархії на унію. Дослідники пишуть, що його пропозиція одержала схвалення і підтримку. «Ніхто не спротивився владиці і дали йому повновласть їхати до Варшави зложити вод імени цілої єпархії католицьку віросповідань, зажадати вод короля и сойму, що як-раз зобрав ся був у Варшаві, щоби підтвердили уніатам всі вольності и права та згодили ся на ти постулати, які Русини вже не раз предкладали»² [20, с. 58]. Провівши нараду (собор), Йосип Шумлян-

¹ Відомо, що наприкінці XVI ст. єпископи Луцький Кирило Терлецький став одним із найбільш дієвих натхненників і реалізаторів унійного проекту. Однак, як і в часи Берестейського унійного собору, так і у постберестейський період у Луцькій єпархії не спостерігалось таких жорстоких міжконфесійних протистоянь, які мали місце у інших єпархіях. За винятком першого поунійного покоління, коли ще жив Константин Острозький – один із не багатьох захисників православ'я і владика Кирило, який ревно опікувався ввіреною йому паствою, а князя, як вдало підмітила С. Сенік, «вважав за одну з овечок, котра потребує проводу». Див.: Сенік С. Передумови Берестейської унії // Основні документи Берестейської унії. – Львів: Свічадо, 1996. – С. 5 – 47.

По смерті владика Кирила Терлецького у 1607 р. Луцька єпархія почала поступово відходити від унії.

За часів пастирського служіння православного єпископа Афанасія Пузини (1623–1650 рр.) становище православних Волині навіть дещо покращилося. На унію Луцька єпархія перейшла за часів єпископа Діонісія Жабокрицького (1702–1711 рр.), який 1702 р. перевів увірену йому єпархію на унію з Римом. Усвідомлюючи значення втрати Луцької єпископії, православні закликали собі на допомогу московські війська (йшла російсько-польська війна проти Швеції). Щоб уникнути фізичної розправи владика Діонісій змушений був втікати до Угорщини. 1708 р. він повернувся у рідну єпархію, однак московські настрої там уже сягали свого апогею. Пастиря схопили і передали в руки московським катам: спочатку вивезли в Петербург, а звідти відправили на Соловки, де 1715 р. ієрарх помер.

² Правопис збережено

ський поїхав до Варшави на ауденцію з королем Августом II. Під час зустрічі він радо констатував факт згоди більшості своїх підданих перейти на унію. Перебуваючи у столиці Речі Посполитої, єпископ у костелі Капуцинів перед примасом кардиналом Радзійовським і папським нунцієм Антоніо де Віа склав католицьке сповідання віри, як того вимагали рішення собору. З цієї нагоди, 15 червня 1700 р. Августом II було видано універсал, в якому чітко визначалися права єпископа та уніатського духовенства у з'єднаній Львівській єпархії [7, арк. 1–3]. Королівський привілей став ще більшою заохотою у справі переходу Львівської єпархії на унію з Римо-католицькою церквою.

Урочисте богослужіння з нагоди переходу Львівської єпархії на унію відбулося в братській церкві 12 липня у день святих первоверховних Апостолів Петра і Павла [11, с. 119]. Про заведення унії у Львівській єпархії один з її сучасників і очевидців католицький канонік Я. Юзефович писав: «Коли Шумлянський у товаристві численних знатних гостей прийшов до церкви, то переконався, що головні й бічні двері були замкнені. Запрошені гості мусили довго чекати, червоніючи з сорому і обурення, хто на ганку церкви, хто на візках. Єпископ, ображений таким грубим опором міщан¹, звернувся з проською до гетьмана Яблоновського², щоб він наказав солдатам виважити двері. Яблоновський радо згодився виконати цю пропозицію... Після цього єпископ Шумлянський відправив Службу Божу у присутності народу та всіх запрошених гостей і забрав братську церкву у свої руки. Того самого дня він влаштував торжество і роздав нагороди своїм спільникам» [6, с. 77].

Варто зауважити, що на відміну від Перемиської єпархії, де унія стала всезагальною, у Львівській єпархії це явище зустріло серйозний спротив. Проти її запровадження на теренах єпархії повстали не лише братчики, а й монастирі, головню Крехівська³ обитель. Однак братства,

¹ Під «міщанами» потрібно розуміти не звичайну міську паству, а церковних братчиків, які завжди конфліктували з вищим духовним проводом львівської єпархії, причому незалежно від того, до якої юрисдикції належав єпископ Львова.

² Ян Яблоновський мав добру освіту (закінчив Краківський університет) і ще кращий військовий вишкіл. У 1664 р. став воеводою Руським, а 1676 – коронним польним гетьманом. З 1682 р. – Великий коронний гетьман.

³ Крехівський монастир заснований ченцями-ентузіастами з Києво-Печерської Лаври Йоїлем та Сильвестром, які наприкінці XVI ст. поселились неподалік м. Жовкни у вирубаній власноруч скельній печері. За підтримки Станіслава Жолкевського (русина за походженням, який заснував місто Жовква), вони збудували неподалік від печери церкву св. Петра і Павла, а пізніше церкву Преображення та Троїцьку церкву. Під час турецької облоги монастир захищали

які перебували у складному матеріальному становищі так і не встояли перед уніатським впливом. О. Воронін пише, що головною причиною переходу Львівського Свято-Успенського братства на унію була відсутність засобів до існування [14, с. 67]. Це – одна обставина, проте є й інша. Наприкінці XVII ст. братства почали остаточно втрачати будь-яку самостійність, не лише політичну, а й у межах церковного інституту. Дослідники справедливо наголошують, що церковні братства «дедали більше ставали символом своєрідної місцевої традиції і дедали менше – виявом колишньої народноправності» [15, с. 103]. Підтвердженням того, що львівських братчиків могло цікавити фінансове становище, слугує те, що інший монастир – Крехівський – також згодився перейти на унію лише тоді, коли Рим надав йому значно більшу грошову підтримку, а ніж до того це робила Москва. Це сталося 1721 р. [19, с. 292]. За п'ять років до того уніатське сповідання віри склали насельники монастиря у с. Словіті. Єдиним оплотом Православ'я на Правобережній Україні залишалися Угорницький монастир¹ і Манявський скит².

Довершуючи унію у власній єпархії, Львівський єпископ Йосип візитував її деканати й приймав від священників сповідь католицької віри. У результаті такої роботи до унії приєдналося 1186 парафій Львівської єпархії, що дає підстави називати унію цієї єпархії «справою парафіяльного духовенства» [19, с. 292], яка цілковито улягала у контекст релігійної політики католицької Польщі та ідейно-еклезіологічних пріоритетів Апостольської столиці. Таку ж тенденцію можна простежити і в Перемиській єпархії на прикладі переходу на унію Дрогобицького деканату, про що йшлося вище.

Переведення Львівської та Перемиської єпархій на унію серйозно вплинуло на розвиток суспільного та національно-культурного життя

Петро Дорошенко та молодий майбутній гетьман України Іван Мазепа. Монастир був також свідком дипломатичних зустрічей: 1698 р. до обителі приїжджав Петро I для укладення угоди з королем Августом II про спільні дії проти шведів у майбутній Північній війні. У 1721 р. Крехівський монастир став уніатським (греко-католицьким).

¹ Згідно з переказом на околиці Угорників (с. На Коломиїщині, Івано-Франківська обл.) ще 1280 р. оселилося кілька ченців з Києво-Печерської лаври (після зруйнування Києва Батиєм). Вони й заснували Угорницький Спасо-Преображенський монастир. В Угорниках 1551 р. народився і в десятилітньому віці подався у місцевий монастир Іван Желізо, котрий увійшов в історію, як Іов Почаївський, святий землі української (руської). Угодницький монастир перебуває у структурі Української автокефальної православної церкви.

² Хресто-Воздвиженська обитель у с. Манява, що на Прикарпатті залишалася bastіоном православ'я аж до її ліквідації австрійським урядом 1786 р. Святіня належить Українській православної церкві Київського патріархату.

на Правобережній Україні. І. Рудович пише: «Така подія не осталася без впливу на культурне, політичне и економічне жите народу. Вже сама полеміка, яка велася між православними та уніятами, побуджувала одних и других до наукової праці. А спеціально уніати зоткнулися ближче з більше культурним тогди католицьким світом» [20, с. 62]. Духовенство одержувало доступ до добре зорганізованих католицьких богословських шкіл, однак домогтися покращення власного соціально-правового становища у перші поунійні покоління йому так і не вдалося [20, с. 63].

Львівський єпископ Йосип Шумлянський помер 16 червня 1708 р. природною смертю. Про кончину Перемиського єпископа Інокентія Винницького якихось детальних історичних свідчень немає. Більшість істориків обмежується тим, що називає дату смерті – 24 лютого 1700 р. У «Шематизмі» читаємо: «Довершивши витривало та з ревною пастирською працею справу життя свого, відійшов владика дня 24 лютого 1700 року до вічності (у Львові)» [9, с. 16]. Дехто з дослідників додає: «помер несподівано» [19, с. 293] чи «за загадкових обставин» [13, с. 11] у 46-тирічному віці. Однак ми знайшли у певне свідчення, яке дещо проливає світло на «загадковість» смерті цього владика. Особливо показовим воно видається в контексті боротьби царської Росії з уніятами, що особливо проявлялася на Львівщині та Перемишлянщині часів Петра I. У єпархіяльному часописі «Перемишлянин» написано, зокрема так: «Рік 1700 почався сумно для Русинів Перемишля – єпископ їхній Інокентій Винницький, що був здавна на ноги недужий, поїхав до Львова для підняття здоров'я свого. – Но незадовго, бо 24-го лютого прийшла звістка до Перемишля, що перев'язка полотняна, якою зболіле намащене тіло єпископа було обвите, випадком свічки зайлося, і владика так попівся, що через чотири годині Богу Духа віддав»¹ [5, с. 35].

Обидва єпископи – Львівський Йосип Шумлянський і Перемиський Інокентій Винницький – залишили по собі добру згадку серед своїх вірян. З-поміж інших церковних ієрархів Уніатської (Греко-католицької) Церкви вони вирізнялися високим як світським, так і духовно-релігійним вихованням. Йосип Шумлянський, будучи до рукоположення у священничий сан військовим, мав добре загартований характер, відзначався рішучістю та вченістю. Ним була написана відома «Метрика», яка на той час могла мати таке ж програмне значення, як політика арджорнаменто Римо-Католицької Церкви у наш

¹ Правопис збережено.

час. Навіть І. Франко, який загалом негативно оцінює особу та діяльність цього владики [18; 33, с. 352–353], визнавав, що «Метрика» Шумлянського має значущий історичний і літературний інтерес» [18; 34, с. 1]. Йосип Шумлянський проводив ефективну реформаторську політику, спрямовану на впорядкування внутрішнього життя своєї єпархії і церкви в цілому.

Аналіз проблеми переведення Львівської та Перемиської єпархій на унію з Римською церквою дає нам підстави зробити такі висновки.

1. Незважаючи на те, що Львівська та Перемиська єпархії не підтримали унійних ініціатив і відмовилися визнавати постанови Берестейського церковного собору 1596 р., ідеї церковного єднання все ж таки проникали на їхні терени. Подальший період існування цих єпархій як частини Київської митрополії, що вціліла та продовжила власне існування в постберестейський період, характеризується важкими випробуваннями. Майже столітнє існування їх як православних було сповнене не лише боротьбою за власну релігійну і національно-культурну самоідентифікацію, а й створило перспективу самозбереження в умовах політично й релігійно-експансіоністськи налаштованих Польщі та царської Росії.

2. Ідея переведення Перемиської та Львівської єпархій на унію не лише живилася згадкою про Берестейське церковне об'єднання 1596 р. Вона часто переростала і в практичну площину і знайшла власне логічне завершення через століття. Поетапне впровадження унійних ідей і переведення цих єпархій на унію з Римською церквою пояснюється передусім тими суспільно-політичними трансформаціями, які мали місце на зламі XVII–XVIII ст. – боротьба Речі Посполитої та Російської імперії за гегемонію на українсько-білоруських землях, сегментом якої й було переведення на унію західноукраїнських єпархій і утвердження на них Уніатської церкви, – церкви, що стала перпоною на шляху релігійної експансії як з боку католицького Заходу, так і з боку православної Півночі.

3. Головними причинами, які спонукали єпископів Львівського та Перемиського вдатися до запровадження уній в увірених їм єпархіях були як особисті інтереси, так і зовнішні чинники. До перших можна зарахувати приятельські стосунки з королем і бажання допомогти у реалізації його релігійної політики, що виходила зі стратегічних інтересів, а також невдоволення з того, що Московський патріарх не бажав піднести Львівську єпископію до рівня митрополії. До зовнішніх, безперечно, належать: поразка Української національної революції, в результаті чого послабився вплив козацтва як основного захисника

православ'я; поділ України між Росією та Річчю Посполитою на Лівобережну і Правобережну; Київ перестав бути центром для підвладної Речі Посполитій території; Київську митрополію насильницьки підпорядковано Москві, внаслідок чого Києво-руське православ'я було подане сильній і незворотній русифікації, що призвело до денаціоналізації церкви; активізувався процес латинізації, особливо шляхти, яка прагнула вигіднішого становища; послаблення ролі церковних братств.

4. Остаточне розв'язання проблем, пов'язаних із завершенням унійного процесу, що припадає на кінець XVII – початок XVIII ст., безпосередньо пов'язане з іменами польського короля Яна Собеського, Перемиського єпископа Інокентія та Львівського владики Йосипа. Їхній внесок у справу запровадження унії на Правобережній Україні є визначальним. Саме ж переведення Перемиської та Львівської єпархій на унію стало завершальним етапом тривалих церковно-релігійних пошуків єпископату Київської митрополії, що ознаменувався остаточним утвердженням в Україні Уніатської церкви, – церкви, що відіграє величезну роль процесі духовно-культурного та національного розвитку української нації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигиального братства... (Ч. 2). Протоколы, деловые бумаги и переписка Львов. Ставроп. Братства (1586–1881 гг.). – Львов, 1898. – 748 с.
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – ч. 1–8: у 34-х т. – К. : Тип. Ун-та св. Владимира, 1859–1914. – Ч. 1. – Т. 10. – 403, 22 с.
3. Біографії письменників, вчених та політичних діячів з прізвищем на літеру «В» (Винницький Інокентій, Антоній) // ЦДІА України у м. Львові, ф. 328, оп. 1, спр. 99, арк. 4–10.
4. Декрет короля Яна III Собеського Львівському єпископові Шумлянськом Йосипу про проведення собору та про публічне обговорення на ньому питання унії у Львівській єпархії. 6 грудня 1694 р. // ЦДІА України у м. Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 739, 1 арк.
5. Перемишлянин. – Перемишль, 1852. – 98 с.
6. Правда про унію : документи і матеріали. – Вид. третє, доповн. – Львів : Каменярь, 1981. – 448 с.
7. Привілей короля Августа II Львівському єпископу Шумлянському Йосипу в зв'язку з його відреченням від православ'я з визначенням прав єпископа та уніатського духовенства і віруючих. Витяг з постанови Сенату від 29 травня 1700 р. // ЦДІА України у м. Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 753, 3 арк.

8. Повідомлення короля Яна III Собеського духовенству і віруючим про призначення Львівського єпископа Шумлянського Йосипа адміністратором Київської митрополії. Копія з XVIII ст. 10 березня 1675 р. // ЦДІА України у м. Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 693, 1 арк.

9. Шематизм вєго клира греко-католицьких єпархій соединєных Перемиської, самборської и сяноцької. – Перемишль, 1905. – 286 с.

10. Шематизм греко-католицького духовенства злучєних єпархій Перемиської, Самбірської і Сянїцької. – Перемишль : Накладом греко-католицької єпископської консисторії, 1939. – 390 с.

11. Антонович, В. Нарис становища православної церкви на Україні від половини XVII до кінця XVIII ст. // Розвідки про церковні відносини на Україні–Руси XVI – XVIII ст. – Львів, 1990. – Т. VIII. – Репринт. – Львів, 1991. – С. 83–146.

12. Антонович, В. Що принесла Україні унія: стан Української Православної Церкви від половини XVII до кінця XVIII ст. – Вінніпег (Канада), 1991. – Ч. 1. – 130 с.

13. Балик, Б. Інокентій Іван Винницький, Єпископ Перемиський, Самбірський і Сянїцький (1680–1700). – Рим : Видавництво ОО Василіан, 1978. – XXIII, 382 с.

14. Воронин, О. Історичний шлях УАПЦ. – Кенсінгтон (США) : Видавництво «Воскрєсіння», 1992. – 135 с.

15. Історія православної Церкви в Україні : Збірка наукових праць. – К. : Четверта хвиля, 1997. – 290 с.

16. Коялович, М. Литовская церковная уния. – СПб., 1859–1861. – Т. 1. – 256 с.; Т. 2. – 247 с.

17. Кудрик, В. Маловідомє з історії греко-католицької церкви : в 4-х т. – Виніпег (Канада) : Видання видавництва спілки Еклезія, 1952. – Т. 1. – 254 с.

18. Мирон (І. Франко). Йосиф Шумлянський, последній православний єпископ Львовської и єго «Метрика» // Киевская старина. Исторический журнал. – 1891. – Т. XXXIII. – С. 337–362; Т. XXXIV. – С. 1–21.

19. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – Івано-Франківськ : Видавництво Івано-Франківського теологічного катехитичного інституту, б.р. – 526 с.

20. Рядович, І. Унія в Львівській єпархії / передрук з «Діла». – Львів : Наклад. авт., 1900. – 71 с.

21. Сенік, С. Українська Церква в XVII ст. // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. – Львів, 1993. – Ч. 1 – С. 25–71.

22. Тимошенко, Л. Документи до церковної історії Дрогобича. Перехід дрогобицьких церков до унії (кінець XVII – початок XVIII ст.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%BB.%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%85%D1%96%D0%B4%20%D0%B4%D1%80%D0%BE>

%D0%B3%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85%20%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%20%D0%B4%D0%BE%20%D1%83%D0%BD%D1%96%D1%97%20&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CC8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fchtyvo.org.ua%2Fauthors%2FTymoshenko_Leonid%2FDukhovenstvo_drohobytskykh_tserkov_XVXVIII_st.pdf&ei=dRe-UJX2LcHNtAbnr4DoCQ&usg=AFQjCNEAH6lrLczf4M31JmYMHiyna45kEg/

23. Федорів, Ю. Історія Церкви в Україні. – Репринтне видання. – Львів : Свічадо, 2001. – 362 с.